

Լ Ռ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(Լ. Անդրեսի)

I

Մայիսեան մի լուսնեակ երեկոյ, երբ սոխակները
երգում էին դուրսը, Հ. Իգնատիոսի առանձնասենեակը
մտաւ նորա ամուսինը: Վերջնիս դէմքը արտայայտում
էր տանջանք, իսկ փոքրիկ լամպարը դողում էր նորա
ձեռքին: Մօտենալով ամուսնուն, թոթուեց կամացուկ
նորա ուսը և, լացակումած, ասաց.

— Գնանք, Տէր-բաբա, վերջկայի մօտ:

Առանց գլուխը լետ դարձնելու, Հ. Իգնատիոսը
ակնոցների վրայից ունքամիջով նայեց երիցուհուն, և նա-
յեց երկար ու լառած, մինչև որ կինը ազատ ձեռքով
մի յուսահատ շարժում չարեց և չնստեց ցածիկ գա-
հաւորակի վրայ:

— Որչափ՝ երկուսդ էլ... անգութ էք, — արտասա-
նեց երիցուհին յամրաբար, զօրեղ շեշտելով վերջին
վանկերը, և նորա բարի, լիքը դէմքը խեղուեցաւ ցա-
ւի և քարսիրտ վերաբերմունքի արտայայտութիւնից,
կարծես դիմագծերով կամենալով ցոյց տալ, թէ ինչպի-
սի դաժան արարածներ են՝ իւր ամուսինն ու աղջիկը:

Հ. Իգնատիոսը քմծիծաղ տուեց և ելաւ: Գոցե-
լով գիրքը, վերցրեց ակնոցները, դրեց ամանի մէջ և
մտածութեան մէջ ընկաւ: Մեծ, փառաւոր, սև միրուքը,
որի մէջ արդէն արծաթ-թելեր էին հիւսուել, գեղե-
ցիկ ծալքերով ընկած էր նորա կրծքին և կամացուկ
վեր ու վար էր լինում խոր շունչ քաշելու ժամանակ:

— Ե՛, գնանք, ասաց նա:

Օլգա Ստեպանովնան արագ ելաւ և անհամարձակ, աղերսող ձայնով խնդրեց.

— Միայն չյանդիմանես նորան, տէր-տէր ջան: Ի՞նչ գիտես թէ ինչպէս...

Վէրայի սենեակը գտնուում էր միջայարկում և նեղ-լիկ, փայտէ սանդուղքը ձկնուում և հեծում էր հ. Իգնատիոսի ծանր քայլերի տակ: Բարձրահասակ էր և լիք-լիք, ուստի և գլուխը կռացնում էր, որպէս զի վերին լարկի յատակին չգարնուի և տհաճութեամբ խոժոռում էր դէմքը, երբ կնոջ սպիտակ վերնազգեստը թեթևակի կպչում էր երեսին: Նա գիտէր, որ ոչինչ չի դուրս գալ Վէրայի հետ ունեցած խօսակցութիւնից:

— Ի՞նչ կայ, — հարցրեց Վէրան, բաց թւերից մէկը տանելով աչքերին: Միւս թւը ընկած էր ամառային սպիտակ վերմակի վրայ և, համարեա, չէր զանազանւում նորանից, մինչ այն աստիճան դժգոյն, թափանցիկ և սառն էր:

— Վէրօչկա... — սկսեց մայրը, բայց հեծկլտաց և լռեց:

— Վէրա, — ասաց հայրը, աշխատելով մեղմացնել իւր դաժան ու կոշտ ձայնը: — Վէրա, պատմիր, ասա մեզ, քնն ունիս, քնն է պատահել քեզ:

Վէրան լուռ էր:

— Վէրա, մէթէ մենք՝ ես և մայրդ, արժանի չենք քո վստահութեան: Մէթէ մենք չենք սիրում քեզ: Եւ մէթէ մեզնից առաւել մօտիկ մէկն ունիս: Ասա մեզ քո վիշտը և, հաւատա ինձ, փորձուած և ծերացածիս, որ թեթևութիւն կգտաս: Միւս կողմից՝ մենք էլ կսփոփուենք: Նայիր, տես, քնչպէս է տանջւում պառաւ մայրդ...

— Վէրօչկա...

— Իսկ ինձ համար... — դաժան ձայնը դողաց, կարծես մի բան կոտորուեց նորա մէջ. — Ինձ համար, կարծում ես, հեշտ է: Սթէ դու կարծում ես, որ չեմ տեսնում, թէ ինչպէս մի ինչ որ վիշտ կրծում, սպանում է քեզ... Բայց թէ ինչ վիշտ: Եւ ես, քո հայրդ, չգիտեմ այդ: Մէթէ այդպէս պիտի լինի:

Վէրան լուռ էր: Հ. Իգնատիոսը մի առանձին զգու-

շուրթեամբ շփեց մօրուսը, կարծես, վախենալով, որ հակառակ իւր կամքի մատները ամուր կվարսուի նորա մէջ, և շարունակեց.

— Հակառակ իմ կամքի Պետերբուրգ գնացիր. միթէ անիծեցի քեզ՝ իմ խօսքս չլսողին: Եւ կամ դրամ չտուի: Եւ կամ, կասես, չէ՞ք գուրգուրում, փաղաքշում: Ե՛րբնչ ես լռել, Ահա, դա էլ քո Պետերբուրգը:

Հ. Իգնատիոսը լռեց և նորա առաջ պատկերացաւ ինչ որ վիթխարի, որձաքարերի մէջ պարփակուած բան, լի անյայտ, անակնունելի վտանգներով և բոլորովին օտար, անկարեկից մարդիկներով: Եւ այդտեղ՝ իւր միայնակ, թոյլ Վէրան. և այդտեղ դժբաղդացրին, կործանեցին նորան: Մի չար ատելութիւն բարձրացաւ հ. Իգնատիոսի կրծքում դէպի այդ զարհուրելի, անմբռնելի առեղծուած քաղաքը և նոյնպիսի բարկութիւն դէպի իւր աղջիկը որ լռում էր, լամառ լռութիւն էր պահպանում:

— Պետերբուրգն այստեղ ոչ մի մեղք չունի, թախծալից ասաց Վէրան և աչքերը փակեց: — Իսկ ինձ ոչինչ չի պատահել: Աւելի լաւ է, գնացէք քնելու. ուշ է:

— Վէրօչկա, — հծծաց մայրը: — Ձաւակս, բաց սիրտդ իմ առաջ:

— Ա՛խ, մայրիկ, — անհամբերութեամբ կտրեց նորա խօսքը Վէրան:

Հ. Իգնատիոսը նստեց աթոռի վրայ և ծիծաղեց:

— Այդպէս էլի՛, ուրեմն ոչինչ չի պատահել, — հեգնօրէն հարցրեց նա:

— Հայր, կծու վրայ բերեց Վէրան, անկողնում նստելով, — գիտես, որ սիրում եմ թէ քեզ և թէ մայրիկին: Բայց... Է, մի փոքր ձանձրանում եմ, ուրիշ ոչինչ: Կանցնի այս բոլորը՝ կերթայ: Աւելի լաւ է, ճշմարիտ, գնացէք քնեցէք, ես էլ եմ կամենում քնել: Իսկ վաղը կամ մի այլ անգամ — կխօսենք:

Հ. Իգնատիոսը թափով վեր կացաւ տեղից, այնպէս որ աթոռը պատին զարկուեցաւ և կնոջ ձեռքից բռնեց.

— Գնանք:

— Վէրօչկա...

— Դնանք, ասում եմ քեզ, գոչեց Հ. Իգնատիոսը՝
Եթէ նա Աստուած էլ է մոռացել, էլ մենք չինչ ենք...
էլ ինչ ենք մենք:

Համարեա զօռով դուրս տարաւ ամուսնուն և, բեր-
սանդուղտներից իջնում էին, Օլգա Ստեպանովնան, քայ-
լերը դանդաղեցնելով, թոււնալից շշնջոցով ասում էր.

— Ո՛ւ—սւ... Դու, գո՛ւ ես այդպէս դարձրել նո-
րան: Քեզնից է սովորել, քեզնից է վերցրել այդ սովո-
րութիւնը: Դու էլ պատասխանատու կլինիս... Ա՛խ, ես
դժբաղդ արարածս...

Եւ նա սկսեց լալ, յաճախ կկոցելով աչքերը, աս-
տիճանները չտեսնելով և ոտքն այնպէս փոխելով, որ
կարծես, ներքևանդունդ էր բացուել և ինքը մէջը պի-
տի գլորուէր:

Այդ օրուանից Հ. Իգնատիոսը բոլորովին դադարեց
աղջկայ Հետ խօսելուց, իսկ նա իբր չէր էլ նկատում
այդ: Առաջուայ նման կամ պառկում էր իւր սենեա-
կում, կամ ման էր գալիս, իսկ յաճախ, շատ յաճախ
ափերով աչքերն էր արորում, կարծես մէջը բան ըն-
կած լինէր: Եւ այս երկու լուութիւն պահպանող անձ-
նաւորութիւնների մէջ, հանաք ու ծիծաղ սիրող երի-
ցուհին ինքն իրեն կորցրել և կծկուել էր, չիմանալով
ինչ անէ կամ ինչ խօսի:

Երբեմն վերան գբօսնելու էր ելնում: Խօսակցու-
թիւնից մի շաբաթ անց, նա ըստ սովորականին՝ երե-
կոյեան դուրս գնաց: Այլ ևս նորան կենդանի չտեսան,
որովհետև նոյն երեկոյեան ինքն իրեն գնացքի տակը
ձգեց և գնացքը միջից կէս արեց նորան:

Թաղեց նորան ինքը՝ Հ. Իգնատիոսը: Երիցուհին
եկեղեցում չէր, որովհետև աղջկայ մահուան լուրն առ-
նելուն պէս կաթուածահար էր եղել: Նա գրկուել էր
ոտքերը, ձեռները և լեզուն շարժելու ընդունակութիւ-
նից և անշարժ պառկած էր կիսախաւար սենեակում,
այն ինչ կողքին՝ զանգակառնից զանգակները զօղան-
ջում էին: Նա լսում էր թէ ինչպէս ամենքն ելան ե-
կեղեցուց, ինչպէս երգիչները երգում էին իրենց տան
առաջ և աշխատում էր ձեռքը բարձրացնել՝ երեսը խա-
չակնքելու համար, բայց բազուկը չէր հնազանդում. կա-

մենում էր ասել՝—«գնաս բարեաւ, Վէրա, —բայց լեզուն իբրեւ մի ծանր ու ահագին բան ընկած էր բերնի մէջ: Եւ նորա դիրքն այնքան հանգիստ էր ու անվրդով, որ նախորդ կասէր, թէ այդ մարդը քնած է կամ հանգստանում է: Միայն աչքերն էին բաց:

Եկեղեցում՝ յուղարկաւորութեանը մեծ բազմութիւն կար, հ. Իգնատիոսի ծանօթներէց և անծանօթներ իսկ և ամենքն ևս խղճում էին Վէրային, որ այդպիսի սարսափելի մահով վախճանուեցաւ, և աշխատում էին հ. Իգնատիոսի շարժումների և ձայնի մէջ ծանր վշտի նշաններ գտնել: Նոքա չէին սիրում հ. Իգնատիոսին, որովհետեւ նա վարուելու եղանակի մէջ դաժան էր և գոռոզ, ատում էր մեղսակիրներին և չէր ներում նոցա, իսկ ինքը միւսն ունէր ժամանակ, նախանձոտ և ագահ, ամեն մի յարմար առթից օգտւում էր, որպէս զի ծխականներից աւելի պոկէ: Եւ ամենքն էլ կամենում էին տեսնել թէ ինչպէս է տանջւում նա, կոտորուել և զգում, որ կրկնակի մեղաւոր է աղջկայ մահուան պատճառով՝ իբր դաժան հայր և վատ քահանայ, որ իւր արիւնն իսկ չկարողացաւ հեռու պահել մեղքից: Եւ ամենքն էլ փորձիչ հայեացքով դիտում էին նորսն. իսկ նա, զգալով իւր թիկունքին յառած բազմաթիւ հայեացքները, աշխատում էր այդ յայն ու ամուր թիկունքն ուղղել, և մտածում էր ոչ թէ մեռած աղջկայ մասին, այլ թէ ինչպէս անէ, որ իւր վարկը բարձր պահէր և չկոտորուէր:

— Բոլից ելած, մխուած քահանայ է,—ասաց, գըլխով ցոյց տալով նորան մի հիւսն, որին նա չէր տուել շրջանակների վարձ հինգ ըուբլին:

Եւ այդպէս, ուղղաձիգ և հաստատ քայլերով, հ. Իգնատիոսը գնաց մինչև գերեզմանատուն և նոյն տեսակ էլ տուն դարձաւ: Բայց միայն ամուսնու սենեակի շէմքում մի փոքր թեքուեցաւ նրա մէջքը. բայց այդ էլ կարող էր առաջ գալ նորանից, որ դռների մեծ մասը ցածր էր նորա հասակի համար: Աւելի լոյս տեղից մտնելով սենեակ, դժուարութեամբ կարողացաւ տեսնել կնոջ դէմքը, իսկ երբ տեսաւ, զարմացաւ, որ դիմագծերը բոլորովին հանգիստ են, իսկ աչքերում արցունք չկար: Աչքերում նոյն իսկ վշտի կամ բարկու-

թեան արտայայտութիւն չկար,—նոքա, կարծես, համարացել էին և լռել՝ ծանր, յամառ լռութեամբ, ինչպէս և նորա, բմբուլների մէջ կորած, պարարտացած և անզօր մարմինը:

—Է՛, ինչպէս ես զգում քեզ,—հարցրեց հ. Իգնատիոսը:

Բայց շրթունքներն անխօս էին. լուռ էին և աչքերը: Հ. Իգնատիոսը ձեռքը նորա ճակատին դրեց, որը սառը և տամուկ էր և երկեցուհին ոչ մի բանով չարտայայտեց, որ զգաց ձեռքի հպումը: Եւ երբ հ. Իգնատիոսը ձեռքը վերցրեց, ապա նրա վրայ յառած, առանց թերթեւում նայում էին երկու գորշագոյն խոր աչքեր, որ բոլորովին սև գոյն էին ստացել լայնացած բբերի պատճառով, իսկ նոցա մէջ ո՛չ վիշտ և ո՛չ բարկութիւն էր արտայայտուում:

—Է՛, ես իմ սենեակս կերթամ,—ասաց հ. Իգնատիոսը, որին պատել էր երկիւղն ու սառսառոցը:

Անցաւ ընդունարանը, ուր ամեն ինչ մաքուր և սարգին էր, ինչպէս և միշտ. իսկ բարձրաթիկունք սպիտակերես քաշած բազկաթոռները սաւանների մէջ փութաթուած մեռելների էին նմանում: Լուսամուտներից մէկում կախուած էր լարերից հիւսուած վանդակը, որի դռնակը բաց էր և վանդակը դատարկ:

—Նստատսիւ,—գոռաց հ. Իգնատիոսը և իւր ձայնն էլ իրեն կոշտ թուաց և մի փոքր անյարմար զգաց, որ այդպէս բարձրաձայն գոռում է այդ խաղաղ սենեակներում, հէնց իւր աղջկայ թաղումից անմիջապէս լետոյ: —Նստատսիւ, կամացուկ հարցրեց նա,—ո՛ւր է դեղձանիկը:

Խոհարարուհին, որ այնքան էր լաց եղել, որ քիթն ուռել և կարմրել էր կարմիր ճակնդեղի պէս, կոշտ կոշտ պատասխանեց.

—Հասկանալի է, թէ ո՞րտեղ է: Թռել-գնացել է:

—Ինչո՞ւ արձակեցիր,—լռնքերը խոժոռած, սպառնալից հարցրեց հ. Իգնատիոսը:

Աղախինը նորից լացակրկնեց և, գլխի չթէ ծածկոցի ծալումով աչքերը սրբելով, լալով ասաց.

—Խեղճը... օրիորդի հոգին էր... Մթթե կարելի էր պահել:

Եւ հ. Իգնատիոսին այնպէս թուաց, թէ դեղնաւուն ուրախ դեղձանիկը, որ միշտ երգում էր գլուխը վար թեքած, լիրաւի Վերայի հոգին էր և որ, եթէ նա չթուջէր-գնար, ապա չէր կարելի ասել, թէ Վերան մեռել էր: Եւ նա աւելի ևս բարկացաւ խոհարարուհու վրայ և գոչեց.

—Դուրս,— և երբ աղախինը դուրս գնալու ժամանակ մի անգամից չկարողացաւ դուռը գտնել, աւելացրեց, — լիմսր:

II

Թաղման օրից փոքրիկ տնակում լուսթիւնը տիրեց: Անդորրութիւն չէր այդ, որովհետեւ անդորրութիւնը — միայն ձայների բացակայութիւն է. այլ դա լուսթիւն էր, երբ նոքա, որոնք լուում են, կարծես, կարող էին խօսել, բայց չեն կամենում: Այդպէս էր մտածում հ. Իգնատիոսը, երբ մտնում էր ամուսնու սենեակը և հանդիպում մի յսմառ հայեացքի, այնչափ ծանր, որ կարծես ամբողջ օդը միապաղաղ արճիճ էր դարձել և ճնշում էր նորա գլուխն ու թիկունքը իւր ծանրութեամբ: Այսպէս էր մտածում նա, երբ դիտում էր աղջկայ նօտաները, որոնց մէջ տպաւորուել — մնացել էր նորա ձայնը, երբ դիտում էր նորա գրքերը և նկարը՝ մեծադիր, իւղաներկ նկար, որ իւր հետ բերել էր Պետերբուրգից: Պատկերը դիտելու մէջ հ. Իգնատիոսը օրոշ կարգաւորութիւն էր մտքերի. նախ դիտում էր նորա այտը, որ աւելի լուսաւորուած էր նկարի մէջ և պատկերացնում էր այն քերձուածը, որ կար Վերայի մահացած այտի վրայ և որի առաջ գալու պատճառը չէր կարողանում ըմբռնել: Եւ իւրաքանչիւր անգամ խոր մտածողութեան մէջ էր ընկնում այդ պատճառների առթիւ, — եթէ գնացքն էր կպել, ապա ամբողջ գանգը ջախջախուած կլինէր, այն էնչ մեռած Վերայի գլուխը բոլորովին անվնաս էր մնացել:

Գուցէ, դիակը վերցնելու ժամանակ, մէկը ոտքով կամ թէ պտտահաբար եղունգով շիպել էր:

Բայց երկար մտածել Վերայի մահուան մանրամասնութիւնների վրայ զարհուրելի էր, ուստի և հ. Իգնատիոսը անցնում էր նկարի աչքերին: Իոքա սև էին, գեղեցիկ, երկար արուեանունքներով, որից և երկար շուաք էր ընկած ներքև, որից և սպիտակուցները մի առանձին փալլ էին ստացել և երկու աչքն էլ, կարծես, պարփակուած էին սևապատ, սգոյ շրջանակի մէջ: Օտարոտի արտայայտութիւն էր տուել նոցա անյայտ, բայց տաղանդաւոր, նկարիչը. այնպէս էր թւում, որ իբրև թէ աչքերի և այն կէտի մէջ, ուր յառած էին աչքերը, մի նուրբ, թափանցիկէն խաւ էր ձգուած: Մի քիչ նմանում էր դաշնակի սև խուփի, ամառնային մանրամաղ փոշու հաղիւ նկատելի կուպած շերտի, որը մեղմում է փայտին տուած փալլն ու ցոլքը: Եւ ինչպէս էլ որ չէր տեղաւորում նկարը, աչքերը շարունակ հետևում էին նորան, բայց ոչինչ չէին ասում, լռում էին. և այդ լռութիւնն այն աստիճան որոշակի, պարզ էր, որ կարծես, կարելի էր լըսել: Եւ հետզհետէ հ. Իգնատիոսն սկսեց երեւակայել, որ ինքը լսում է այդ լռութիւնը:

Իւրաքանչիւր առաւօտը, պատարագից լետոյ, հ. Իգնատիոսը դալիս էր ընդունարան, մի հայեացքով դիտում էր դատարկ վանդակը և սենեակի բոլոր ծանօթ կահ-կարասին, նստում էր բազկաթոռի մէջ, աչքերը փակում և լսում, թէ ինչպէս է լռում տունը: Ինչ որ տարօրինակ բան էր այդ: Վանդակը լռում էր հանդարտ և հիգիկ և այդ լռութեան մէջ վիշտ ու արցունք և հեռաւոր, մահացած ծիծաղ էր զգացում: Կնոջ լռութիւնը, որը փոքր ինչ մեղմում էին պատերը, յամառ էր, ծանր, ինչպէս «րճիճ և զարհուրելի. մինչ այն աստիճան զարհուրելի, որ ամենատաք օրերին իսկ հ. Իգնատիոսին սարսուռ էր պատում: Երկար, սառն, գերեզմանի չափ սառն և մահու չափ անբացաբերի, առեղծուած էր աղջկայ լռութիւնը: Կարծես հէնց իւր համար տաժանելի էր այդ լռութիւնը և շատ էլ ցանկանում էր մի խօսք արտասանել, բայց մի ինչ որ զօ-

րեղ և բուժ բան, մեքենայի պէս, նորան պահում էր անշարժութեան մէջ և լարի պէս ձգում-երկարում էր: Եւ մի հեռաւոր անկիւնում, ծայրին, լարը սկսում էր տատանուել և մեղմ, անվստահ և խղճալի ձայն հանել: Հ. Իգնատիոսը ուրախութեամբ և երկիւղով էր որսում այդ կեանք ստացող ձայնը և թւերով բազկաթուռի բազուկներին յենուած, գլուխն առաջ պարզած, սպասում էր թէ ձայնը երբ կհասնէ իրեն: Բայց ձայնը յանկարծ կտրւում և լռում էր:

Դատարկ բաներ է,—բարկացած ասում էր Հ. Իգնատիոսը և ելնում բազկաթուռից: Դեռ ևս ուղղաձիգ և բարձրագլուխ: Լուսամուտից նա տեսնում էր արեւի շողերի մէջ կորած հրապարակը, որ սալարկած էր կլոր, հաւասար քարերով և դիմացն էլ երկար, առանց լուսամուտների, սալատուներ: Անկիւնում կեցած էր կաւէ արձանի նման կառապանը և անհասկանալի էր՝ թէ ինչու է կանգնել այդտեղ, երբ ամբողջ ժամերով ոչ մի անցորդ չէր երևում:

III

Ընտանեկան շրջանից գուրս Հ. Իգնատիոսը շատ առիթ ունէր խօսելու, — եկեղեցական սպասաւորներին և ծխականների հետ, ծխակատարութեան ժամանակ, և երբեմն էլ ծանօթների մօտ, որտեղ նա պրեֆերանս էր խողում. բայց երբ տուն էր դառնում, նորան այնպէս էր թւում, թէ ամբողջ օրը լռած է եղել: Եւ այդ առաջ էր գալիս նորանից, որ Հ. Իգնատիոսը ոչ ոքի հետ չէր կարող խօսել այն գլխաւոր և իւր համար քական նշանակութիւն ունեցող բանի մասին, որի վրայ ամեն գիշեր գլուխ էր պատռում՝ ինչից մեռաւ Վէրան:

Հ. Իգնատիոսը չէր կամենում ըմբռնել, որ այժմ այլ ևս այդ բանն իմանալ անկարելի է և կարծում էր, թէ դեռ ևս հնարաւոր է: Իւրաքանչիւր գիշեր, — այժմ այդ գիշերներն արդէն ընդ միշտ անքուն էին դարձել նորա համար, — երեւակայում էր այն բոլոր, երբ ինքն ու երիցուհին, որ՝ կէս գիշերին, կանգնած Վէրայի մահճակալի մօտ, խնդրում էր նորան՝ «Աստ, պատմիր»:

Եւ երբ լիշողութեան թելը հասնում էր մինչ այդ բառը, այնուհետեւ մնացեալն այլ ևս չէր պատկերանում այնպէս, ինչպէս եղել էր: Նորա գոց աչքերը, որ անցեալի մթութեան մէջ դեռ ևս պահպանել էին այն գիշերուայ կենդանի, անաղօտ պատկերը, տեսնում էին թէ ինչպէս Վերան ելնում-նստում էր անկողնում, ժըպտում և խօսում էր... Բայց թնչ էր պատմում: Եւ Վերայի այդ չարտայալտած խօսքը, որ ամեն ինչ պիտի պարզէր, մինչ այն աստիճան արտասուելու մօտ էր, որ եթէ ականջը մի փոքր թեքէր և սրտի բաբախումը կարելի լինէր կանգնեցնել, ապա, կարծես, կարող կլինէիր լսել, բայց միևնոյն ժամանակ և այդ խօսքն այն հեռու, յուսահատութիւն բերելու չափ հեռուից էր շնչում: Հ. Իգնատիոսը ելնում էր անկողնից, ծալած ձեռները դէպի առաջ էր պարզում և թափահարելով բացականչում.

— Վէրա...

Եւ պատասխանը միայն լռութիւն էր:

Մի անգամ երեկոյեան Հ. Իգնատիոսը գնաց այն սենեակը, ուր ամուսինն էր լինում և որի մօտ արդէն մօտ մի շաբաթ էր ինչ չէր եղել, նստեց նորա սնարի կշտին և, խուսափելով նորա լամառ, ծանր հայեացքից, ասաց.

— Տիրուհի, կամենում եմ Վերայի մասին խօսել հետդ: Լսում ես:

Աչքերը լուռ էին: Եւ Հ. Իգնատիոսը ձայնը բարձրացնելով, խօսեց հրամայողական և խստութեամբ, այնպէս ինչպէս խօսում էր խոստովանողների հետ.

— Գիտեմ, որ մտածում ես, իբրեւ թէ ես եմ եղել Վերայի մահուան պատճառը: Բայց մի մտածիր. մթթէ քեզնից աւելի պակաս էի սիրում նորան: Ստարոտի կերպով ես մտածում... Ես խիստ էի, բայց մթթէ դա արգելում էր նորան իւր կամեցածն անել: Արհամարհեցի հայրական արժանապատուութիւնս, խոնարհութեամբ ճկեցի վիզս, երբ նա առանց երկիւղ կրելու իմ անէծքից, ելաւ գնաց... այնտեղ: Իսկ դու, դու չէիր որ խնդրում էիր նորան մնալ, և չէիր լաց լինում, պառաւ, մինչև որ չհրամայեցի լռել: Մթթէ ես ծնեցի

նորան ալդչափ քարսիրտ: Ձէք լիշեցնում անդադար Աստուծոյ, խոնարհութեան, սիրոյ մասին:

Հ. Իգնատիոսը շտապով նայեց ամուսնու աչքերին և երեսը շուռ տուեց:

— Ի՞նչ կարող էի անել նորան, երբ օրերը չէր բաց անում, ցաւը յայտնում: Հրամայել՝ հրամայել եմ. խնդրել՝ խնդրել եմ: Ի՞նչ է, քո կարծիքով ծունկ պիտի չաքէի մի աղջկայ կտորի առաջ և լալի պառաւ կրնոջ նման: Իսկ ինչ կարող էի իմանալ թէ մտքումն ինչ կար... Բնչ էր մտածում... Դաժան, քարսիրտ աղջիկ:

Հ. Իգնատիոսը բռունցքով ծնկանը զարկեց:

— Սիրոյ կայծ չկար նորանում,— ահա թէ բանը որտեղ էր: Իմ մասին Բնչ ասեմ, յայտնի է, որ ես... բռնակալ եմ... բայց քեզ հօ սիրում էր: Քեզ գոնէ, որ լալիս... ստորանում էր:

Հ. Իգնատիոսն անձայն ծիծաղեց:

— Սիրում էր: Երևի, հէնց քեզ մխիթարելու համար էլ ալդպիսի մահ ընտրեց: Դաժան, ամօթալի մահ: Մեռաւ աւազի, ցեխ ու կեղտի մէջ... ինչպէս մի շշուռն, օրի գնչին ոտքով են զարկում...

Հ. Իգնատիոսի ձայնի ելեէջը ցածր և խալոտ էր:

— Ամօթից գետինն եմ մտնում: Փողոց ելնել ամաչում եմ: Բեմից երևալ ամաչում եմ: Աստուծոյ առաջ ամաչում եմ: Դաժան, անարժան աղջիկ... Գերեզմանի մէջ իսկ անիծելը քիչ է...

Երբ հ. Իգնատիոսը դարձաւ և նայեց ամուսնուն, սա արդէն ընկած էր անդգալ և միայն ուշքի եկաւ մի քանի ժամից յետոյ: Եւ երբ ուշքի եկաւ, նորա աչքերը դարձեալ լուռ էին և չէր կարելի հասկանալ թէ լիշում է արդեօք հ. Իգնատիոսի ասածները՝ թէ ոչ:

Հէնց նոյն գիշերը յուլիսեան մի լուսնկայ, խաղաղ, ջերմին և խաղաղ գիշեր էր — հ. Իգնատիոսը ոտքերի մատների ծայրի վրայ, որպէս գիկինն ու հիւանդապահը չը լսեն, բարձրացաւ սանդուխտներով և մտաւ Վէրայի սենեակը: Միջնալարիկ լուսամուտները Վէրայի մահուանից ի վեր չէին բացուել, ուստի և օդը չոր ու տաք էր, մի քիչ էլ ցերեկուանից տաքացած թիթեղեայ տանիքի հոտով: Բնակարանը ինչ որ անբնակ և երեսից

ձգուածի տպաւորութիւն էր թողնում, որտեղ երկար ժամանակ մարդու ոտք չէր կոխել և պատերի տախտակները, կահ-կարասիքը և միւս իրեղէնները անընդհատ քայքայում էր հոտում: Լուսնեակի լոյսը պայծառ շողերով ընկած էր լուսամուտի և յատակի վրայ և սպիտակ, ամենայն հոգատարութեամբ լուացած տախտակներից անդրադառնալով մթնշաղի լուսով անկիւններն էր լուսաւորում, իսկ ճերմակ, մաքուր մահճակալը, երկու բարձերի հետ, եթերային, տեսլական էին թւում: Հ. Իգնատիոսը բացեց լուսամուտը և թորմ օդը համարձակ հոսանքով ներս խուժեց սենեակը հետը բերելով և փոշու և մօտիկ գետակի և ծաղիկոյ լորենու հոտը. իսկ հեռուից հազիւ-հազ լսւում էր խմբական երգի ձայնը, — երեւի մակոյկով զբօսնում և երգում էին: Բոբիկ ոտներով, անձայն քայլերով, սպիտակ ուրուականի նման, Հ. Իգնատիոսը մօտեցաւ դատարկ անկողնին, ծունկի եկաւ և երեսն ի վար ընկաւ բարձերի վրայ գրկեց, — այնտեղը, որտեղ պէտք է գտնուէր Վէրայի գէմքը: Երկար ժամանակ ընկած էր այդպէս. հեռուից լսուող երգն աւելի բարձրացաւ և յետոյ լռեց, իսկ նա դեռ ևս ընկած էր անշարժ և երկար, սե մազերը փռուել-տարածուել էին ուսերի և անկողնի վրայ:

Լուսինը շուտ եկաւ և սենեակի մէջ աւելի թանձր էր խաւար տիրել, երբ Հ. Իգնատիոսը գլուխը բարձրացրեց և շշնջաց, որի մէջ երկար ժամանակ թագցրած, երկար ժամանակ չարտայայտուող սիրոյ ձայներն էին լսւում, — և ինքն ականջ դնելով իւր ձայնին այնպէս, որ կարծես լսողը ոչ թէ ինքն էր, այլ Վէրան:

— Անգին աղջիկս, Վէրա: Ձգում ես, թէ քնչ է նշանակում — աղջիկս: Սիրուն զաւակս: Իմ սրտի հատոր և իմ արիւն, և իմ կեանք... Քո ծերունի... Ծերուկ հայրդ, արդէն ալեգարդ, ուժից ընկած, թուլացած...

Հ. Իգնատիոսի ուսերը թոթուում էին և նորա ամբողջ հսկայական իրանը շարժւում էր: Ձայնելով սարսուռը, Հ. Իգնատիոսը քնքշութեամբ, կարծես, փոքրիկ մանկան էր շշնջում.

— Ծերուկ հայրդ... խնդրում է քեզ: Ո՛չ, Վէրա, աղերսում է: Լալիս է: Բայց նա երբեք լաց չէ եղել: Քո

— Վիշտը, անգին զաւակս, քո տանջանքը, — իմս են։ Աւելի, աւելի քան իմս են։

Հ. Իգնատիոսը շարժեց գլուխը։

— Աւելի, Վէրօշկա։ Ե՛, ինչ է մնացել ինձ՝ ծերուկիս համար — միայն մահ։ Իսկ դու... Ախր եթէ դու իմանալիր, թէ մինչ որ սատիճան քնքոյշ ես ու թոյլ, և երկչոտ։ Յիշում ես, երբ մի անգամ մատդ ծակեցիր և արիւն կաթեց, և դու լաց եղար։ Իմ անգին զաւակս։ Չէ որ դու էլ ինձ ես սիրում, սաստիկ ես սիրում, գիտեմ։ Ամեն առաւօտ ձեռքս ես համբուրում։ Ասա, պատմիր, քնչն է տանջում քո գլուխը և ես, — ահա այս ձեռքերովս, — կխեղդեմ քո վիշտը։ Այս ձեռքերի մէջ, Վէրա, դեռ շատ ոյժ կայ։

Հ. Իգնատիոսի մազերը թրթուեցան։

— Ասա։

Հ. Իգնատիոսը աչքերը յառեց պատին և ձեռները մեկնեց։

— Ասա։

Սենեակում անդորրութիւն էր տիրում, իսկ հեռուից, շատ հեռուից լսում էր գնացքի շարունակ և ընդհատ սուլոյցը։

Հ. Իգնատիոսը լայնացած բերով աչքերը չորս կողմը լածելով, կարծես նորա առաջ պատկերացած լինէր Երևանի քաղաքի զարհուրելի ուրուականը, դանդաղ ելաւ չոքած տեղից և մտամոլոր շարժումով դէպի գլուխը տարաւ լայն բաց արած և ջղածգաբար ուղղած մատները։ Մի քիչ դէպի դուռը լետ քաշուելով, հ. Իգնատիոսը անզուսպ թափով շշնջաց։

— Ասա...

Եւ պատասխանը միայն լռութիւնն էր։

IV

Հետևեալ օրը հ. Իգնատիոսը սովորականից վաղ մենմիայնակ ճաշելուց լետոյ գնաց գերեզմանատուն — աղքկայ մահից լետոյ այս առաջին այցն էր։ Տօթ էր, խաղաղ և ոչ ոք չկար։ Խաղաղ էր մինչ այն աստիճան, որ կարծէք այս տօթ օրը միայն լուսաւորուած գիշեր

լինէր. իւր սովորութեան համաձայն հ. Իգնատիոսը ամենայն հոգատարութեամբ շտկեց մէջքը, խիստ հալեացք ձգեց չորս կողմը և այնպէս էր մտածում թէ դարձեալ առաջուանն է. նա չէր նկատում ոչ նոր զգացում ունենալի յաստիկ թուլութիւնը, ոչ էլ այն, որ իւր երկար մօրուսը բոլորովին ճերմակել էր, կարծես, սաստիկ ցուրտը զարկել սպիտակ եղեամն էր կապել նորա վրայ: Գերեզմանատուն տանող ուղին ձգւում էր երկայն, ուղիղ փողոցով, թեթևակի վեր բարձրանալով, որի ծայրին սպիտակին էր տալիս գերեզմանատան դարբասի կամարը, որ սև, մշտաբաց, սպիտակ տառամներով շրջապատուած ահաւի բերանն էր նմանում:

Վէրայի գերեզմանը գտնոււմ էր գերեզմանատան խորքում, այնտեղ ուր վերջանում էին աւագով փռուած նրբուղիները և հ. Իգնատիոսը երկար ժամանակ թափառում էր նեղլիկ. ծուռ ու մուռ գծերով՝ կանաչով պատած, ամենքից մոռացուած և երեսի վրայ ձգուած փոքրիկ դամբարան բլրակների ծայրերը լիզող անցնող կածանների մէջ: Տեղ-տեղ պատահում էին մի կողմ թեքուած, ժամանակի երեսից կանաչաւուն գոյն ստացած յուշարձաններ, ջարդուած վանդակապատներ և մեծ, գետնի մէջ պինդ մեխուած, ծանրանխտ գերեզմանաքարեր, որ մի առանձին, ճերմութեան յատուկ, քինախնդրութեամբ ճնշում էին իրենց բռնած տեղերը: Սյուպիսի գերեզմանաքարերից մէկին էր փարուած Վէրայի գերեզմանը: Նա ծածկուած էր նոր, դեղնած խորձով, իսկ ջուրը կանաչապատ էր: Աքիլեական ու թղկին վերեւում իրար էին խառնել իրենց ճիւղերն ու իրար փարուել, իսկ տկոյնու լայնատարած թուփը փռել-տարածել էր գերեզմանի վրայ իւր ճկուն, բայց կոշտաւուն և թաւ տերևներով ծածկուած, ճիւղերը՝ Նստելով հարևան գերեզմանի վրայ և մի փոքր շունչ առնելով, հ. Իգնատիոսը աչքերը չորս բոլորը դարձրեց, մի հայեացք ձգեց անամպ, դատարկ երկնքի վրայ, ուր բոլորովին անշարժ կեցած էր հրաշէկ արեւը,—և միայն այդ ժամանակ զգաց այն խորին, ոչ մի բանի հետ չհամեմատուող, գերեզմանատներում թագաւորող անդորրութիւնը, երբ քամու շունչ չկայ և մեռած տերևների շրուկ

չէ լսուում: Եւ նորից հ. Իգնատիոսին տիրեց այն միտքը, թէ սա անգործութիւն չէ, այլ լռութիւն: Այդ լռութիւնը տարածուում, հասնում էր մինչև աղիւսէ պատերը, ծանր-ծանր սահում անցնում էր նորա վրա-լից և ողորում քաղաքը: Իսկ այդ լռութեան ծայրն այնտեղ՝ այն գարշաւուն, լամառութեամբ և յարատև լռող աչքերի մէջ էր կենտրոնացած:

Հ. Իգնատիոսը թոթուեց սարսուռ պատած ուսե-րը և աչքերը ներքև՝ Վէրայի գերեզմանին ձգեց: Երկար նայում էր խոտի դեղնած, կարճլիկ ցողուններին, հողախառն պոկուած էր ո՞վ գիտէ որ քամիների ենթա-կայ դաշտից և որ դեռ ևս չէր կարողացել օտար հողի հետ մերուել—միտնալ, —նայում և չէր կարողանում երևակայել, որ այնտեղ, այդ խոտի տակ, մի երկու ար-շին տարածութեան տակ՝ պառկած է իւր Վէրան: Եւ այդ մերձաւորութիւնը անըմբռնելի էր թւում նորան և իւր հոգու մէջ փոթութիւն ու օտարօտի մտորանք էր սերմանում: Նա, որի մասին հ. Իգնատիոսը սովորել էր մտածել, իբրև անհունութեան խաւար ծոցում լա-ւիտեան կորածի մասին, գտնուում էր այստեղ, շատ մօտ... և անհնար էր թւում մտածել, թէ նա այնուա-մենայնիւ չկայ և երբէք էլ գոյութիւն չի ունենայ: Եւ հ. Իգնատիոսին թւում էր, որ եթէ որ և է բառ ար-տասանէ, որ զգում էր թէ համարեա իւր լեզուի ծայ-րին էր և կամ եթէ որ և է շարժում անէ՝ Վէրան դուրս կգալ գերեզմանից և իւր առաջ կկանգնէ, նոյնչափ գե-ղեցիկ, բարձրահասակ, ինչպէս էր: Եւ ոչ միայն մենակ նա յարութիւն կառնէ, այլ և բոլոր մեռելները, որոնք այնքան զգալ են տալիս իրենց ներկայութիւնը իրենց հանգիստւոր սառն լռութեամբ:

Հ. Իգնատիոսն առաւ իւր լայնեզր սև գլխարկը, յարդարեց ալեծածան մագերը և շնչալով ասաց.

—Վէրա:

Այն զգացումը թէ կողմնակի մէկը կարող էր լսել իրեն, անյարմար դրութեան մէջ դրեց հ. Իգնատիոսին, ուստի կանգնելով գերեզմանի վրայ սկսեց զիտել խա-չերի վրայից: Ոչ ոք չկար, ուստի և աւելի բարձրա-ձայն կրկնեց.

—Վէրա:

Հ. Իգնատիոսի սովորական ձայնն էր այս անգամ՝ չոր և պահանջող. և ցարմանալի էր, որ այդպիսի ուժով արտայայտուած պահանջը անպատասխան էր մնում:

—Վէրա:

Բարձրաձայն և յարաւել հաստատակամութեամբ էր հնչում այդ ձայնը և երբ առ ըոպէ դադարում էր, Կարծէք թուում էր ըոպէսպէս, թէ այնտեղ՝ ներքեւ տնորոշ պատասխան էր լսւում: Եւ Հ. Իգնատիոսը, մի անգամ ևս չորս կողմը դիտելուց լետոյ, մագերը ականջից հետացնելով, ընկաւ կոշտ, չոր խոտի վրայ և ականջը մօտեցրեց խորձին:

—Վէրա, ասա:

Եւ Հ. Իգնատիոսը սարսուռով զգաց, որ իւր անպահանջ մէջ է հոսում-մոնում ինչ որ գերեզմանական պաղուծիւն և սառնում իւր ուղեղը, և որ Վէրան խօսում է,—բայց խօսում էր նոյն անվերջ լուծեամբ: Աւելի ու աւելի զարհուրելի և տագնապալի էր դառնում այդ լուծիւնը և երբ Հ. Իգնատիոսը զօռով բարձրացնում, հեռացնում է մեռելի պէս դալկացած գլուխը գետնից, նորան այնպէս թուաց, որ շրջապատող օգնամբողջապէս դողում և սարսում է անդրադարձող լուծիւնից և որ այդ զարհուրելի ծովը բռնուած է ամեհի մրրկով: Լուծիւնը խեղդում էր նորան. սառն ալիքներով սահում-անցնում է նորա գլխի վրայով և մագերը փշաքաղում. զարկում փշրւում է իւր կրծքին, որ հծծում էր հարուածների տակ: Դողալով ամբողջ մարմնով, չորս կողմը սուր և վայրկենական հալեացքներ ձգելով, Հ. Իգնատիոսը դանդաղօրէն բարձրանում է և երկար, տանջող ճիգ թափելով աշխատում էր ուղղել մէջքը և դողացող մարմնին հպարտ կեցուածք տալ: Եւ լսողում է: Իիտաւորեալ դանդաղկոտութեամբ Հ. Իգնատիոսը թափ է տալիս ծնկները, գլխարկը դնում, երեք անգամ խաչակնքում գերեզմանը և հեռանում հանգարտ, ամուր քայլուածքով, բայց ծանօթ գերեզմանատունը չէ ճանաչում և ուղին կորցնում:

—Ճանապարհը շփոթել եմ,— քմծիծաղ է տալիս

Հ. Իգնատիոսը և կանգ առնում ճիւղաւորուող կոծանի առաջ:

Բայց կանգ է առնում միայն մի վայրկեան և, առանց մտածելու, շուտ է տալիս դէպի ձախ, որովհետեւ սպասել ու կանգնել՝ չի կարելի: Լուսթիւնը հալածում է: Նա յարութիւն է առնում կանաչաւուն գերեզմաններից. նորանով են շնչում մռայլ, գորշագոյն խաչերը. բարակ, խեղդող հոսանքներով դուրս է թափւում դիակներով լղփացած գետնի ամեն մի ծակոտից: Հ. Իգնատիոսի քայլերն աւելի ու աւելի արագանում են: Գլուխը կորցրած, պտոյտ էր գալիս միւսնոյն ուղիներով, թռչկոտում էր գերեզմանների վրայով, յանկարծակի վանդապատներին էր զարկւում, ձեռներով բռնում սուր, ձուլատող թիթեղեայ պատկները և վրայի նուրբ վերարկուն ծուէն-ծուէն անում: Միայն մի միտք դեռ ևս մնացել է գլխումը՝ դուրս գալ, ազատուիլ այդ տեղից: Այս կողմից այն կողմն է ընկնում և, վերջապէս, աշխատելով ձայն չհանել, վազում է իւր ամբողջ բարձր հասակով, տարօրինակ, օդի մէջ ծածանող վերարկուով և ցիրուցան, ալեծածան մաղերով: Նոյն իսկ գերեզմանից ելած մեռածից այնքան չէր վախենայ հանդիպող մարդը, որքան կվախենար այս առանց առաջը նայելու վախող, ցատկոտ և թւերը թափահարող զարհուրելի կերպարանք ստացած անձնաւորութեանը, տեսնելով նորա ծռուած, խելագարի դէմքը, լսելով լայն բաց արած բերնից ելնող խուլ խրխուոցը:

Հ. Իգնատիոսը ամենայն թափով դուրս եկաւ այն փոքրիկ հրապարակը, որի ծայրին սպիտակին էր տալիս գերեզմանատան ցածրիկ եկեղեցին: Նախագաւթում՝ ցածրիկ նստարանի վրայ ննջում էր մի ծերուկ, որ արտաքինից հեռու տեղից եկած ուխտաւոր էր երևում և նորա մօտ իրար վրայ յարձակուելով, վիճում և հայհոյում էին միմեանց երկու մուրացիկ-պառաւ:

Երբ Հ. Իգնատիոսը մօտեցաւ իրենց տանը, արդէն մթնել էր և երիցուհու սենեակում ճրագ էր վառուած: Առանց վրայի հագուստը հանելու և գլխարկը գլխին, փոշու մէջ կորած և գզգզուած և պատռտուած, Հ. Իգնատիոսը արագ մօտեցաւ կնոջն ու չորեց:

—Տիրուհի... Օլիա... խղճա ինձ,—հեկեկում էր նա:—Խելագարում եմ... ես:

Եւ գլուխը սեղանի ծայրին զարկելով, հեկեկում էր անզուսպ, սիրտ կտրտելու չափ անզուսպ, ինչպէս մի մարդ, որը երբէք լաց չէր եղել: Եւ նա բարձրացրեց գլուխը, միանգամայն հաւատացած, որ այս րոպէիս հրաշք կկատարուի, և իւր կինը կխօսէ և կը խղճայ իրեն:

—Հոգեակ, անուշ-ջան:

Իւր ամբողջ հսկայական մարմնով ձգուեցաւ դէպի ամուսինը,—և հանդիպեց գորշագոյն աչքերի հայեացքին: Այնտեղ ոչ խղճալու և ոչ բարկութեան արտայայտութիւն էր երևում: Գուցէ կինը և՛ ներում, և՛ խղճում էր նորան, բայց աչքերի մէջ չէր կարդացւում ոչ արդահատանք և ոչ ներողմտութիւն: Համբ ու լուռ էին այդ աչքերը:

Եւ մութ, ամայացած տունն ամբողջապէս լուռ էր:

Յ. Վ.

